

ÚVAHA NAD SVETOM SENIORA V SÚČASNEJ DIGITÁLNEJ KULTÚRE

REFLECTION ON THE WORLD OF A SENIOR IN THE CURRENT DIGITAL CULTURE

Viera BILASOVÁ

ABSTRAKT

Príspevok upriamuje pozornosť na problematiku starnúcej generácie v podmienkach súčasných procesov digitalizácie života, ktorá umožňuje formovať nové spôsoby sociálnych vzťahov a v zásade uľahčuje sociálne aktivity. Problematika integrácie seniorov do digitálnej kultúry a jej sociálny rozmer si vyžaduje pozornosť a kritickú reflexiu, ktorá odкрýva jej pozitívne aspekty, vrátane možných rizík ohrozenia ich integrity. Súčasne treba vnímať digitalizáciu ako výzvu na podporu šandardizácie systému sociálnej starostlivosti a zásadný vklad pre harmonizáciu života seniorov.

Kľúčové slová: senior. sociálne vzťahy. starnutie. integrita. digitalizácia.

ABSTRACT

The article focuses on the issue of ageing generation in the conditions of current processes of digitalization of life which enables forming of new ways of social relations and which practically facilitates social activities. The issue of the integration of seniors into digital culture and its social dimension requires attention and critical reflection, which reveals its positive aspects including possible risks of endangering their integrity. At the same time, digitalization should be seen as a challenge to support the standardization of the social care system and a fundamental contribution to the harmonization of the dignified lives of seniors.

Key words: senior. social relations. ageing. integrity. digitalization.

ÚVOD

V určitom veku nastáva čas, kedy už človek nemôže robiť všetko, a už vôbec nie to, čo by chcel, ale môže to robiť inak a na to mu treba vytvoriť podmienky, aby kvalita života tvorila súčasť jeho dôstojného procesu starnutia! Sú to práve seniori, ktorí podliehajú ako jedna z nazraniteľnejších skupín obyvateľstva prudkým zmenám foriem a štruktúr života v súčasnej spoločnosti vyžadujúcich si aj nové spôsoby socializácie. Tie sú sprevádzané zmenami v oblasti sociosféry, ktorej koordináty sa výrazne dotýkajú skupiny seniorov, kvality ich života a dôstojnej staroby. Súčasný trend starnutia populácie otvára mnoho otázok a problémov, ktoré nenechávajú ľahostajným žiadny zo spoločenských systémov pri hľadaní optimálnej sociálnej

politiky, ktorá je zrkadlom jeho kultúry či humánneho smerovania.

Natíska sa otázka, do akej miery je populácia na fenomén starnutia dostatočne pripravená, a to predovšetkým ekonomicky, kultúrne, sociálne, zdravotne i eticky, alebo sa problematika starnutia môže stať zdrojom napätia a obeťou pretrvávajúcich stereotypov spojenými so „stigmou veku“. Seniori sú považovaní za rizikovú skupinu a vo verejnosti sa možno stretnúť s prístupom, pre ktorý nie je výnimkou zmýšľať o nich ako o ľuďoch, ktorí už neprodukujú žiadne hodnoty a sú odsunutí do kategórie zdravotne ohrozených ľudí vyžadujúcich si starostlivosť a špeciálne služby. Inštrumentálny prístup k starostlivosti o seniorov potom posúva riešenie problému často do roviny eko-

nomickej či finančnej náročnosti, ktorá „prekrýva“ jeho sociálny význam a humánny rozmer. Iným prístupom je dôraz na generačné hľadisko, ktoré zvyrazňuje rozdiely medzi starnúcou generáciou a budovaním spoločnosti založenej na kulte mladosti (generácia X, Y, najnovšie Z). Umelo pestovaný kult mladosti v našej starnúcej spoločnosti je sprevádzaný starostlivou propagáciou dynamickej, pružnej, investigatívnej a „večnej“ mladosti, ktorá poháňa k vyššej výkonnosti a stáva sa dokonca aj „povinnosťou“ pre každého. Tento trend je mnohými autormi považovaný za zastieranie reálnych sociálnych problémov a preceňovanie generačného pohľadu potom smeruje k „preceňovaniu rozdielov medzi hodnotovou orientáciou, či priamo k prehlbovaniu priepasti medzi generáciami“ Keller (2019, s. 12). Takéto prístupy k seniorom sa v spoločnosti potom prezentujú ako ageizmus, ktorý súčasne vypovedá aj o jej étoze.

1 Svet seniora a dynamika života

Senior stojí pred problémom dešifrovať nielen zmeny v jeho prostredí, ich význam, ale predovšetkým chce porozumieť svojmu novému postaveniu v komplexe sociálnych súvislostí a vzťahov k svetu i sebe. Porozumieť zmenám, ku ktorým dochádza v procese starnutia a súčasne ich prijať nie je jednoduché, a to zvlášť v prostredí, kde prežívajú mylné predstavy spojené s mýtmi o procese starnutia. Ich demystifikácia je založená na presvedčení a uistení, že ľudia všetkých vekových skupín majú svoje výhody, ktoré sú súčasťou kvalitnejšieho života aj v starobe. To si prirodzene vyžaduje optimalizáciu viacerých podmienok a faktorov, ktoré v spoločnosti umožnia uplatniť zodpovednú stratégiu pre ich životnú perspektívu, pretože seniori netvorí homogénnu skupinu.

Kľúčom k pochopeniu zmien, ktorými prechádza v svojom živote starnúci človek, je porozumenie spôsobom identifikácie sociálneho prostredia, ktorého bol a ostáva súčasťou, ale jeho sociálna pozícia sa s vekom zmenila, respektíve sa nachádza stále ešte v procese zmien. Reflexia týchto sociálnych pohybov a porozumenie určitej kontinuite a konzistencii naprieč časom je zásadným zdrojom jeho sociálnej identity. Rozlišovanie podobností a rozdielností vo vzťahoch napomáha vymedziť svoju pozíciu i svoje miesto vo vzťahu k iným, ale aj k sebe. Predpokladom

je pochopenie sociálnych súvislostí, ktoré majú významný existenčný rozmer a vyžadujú si vymedzenie vlastnej identity, ktorá má svoju hodnotovú základňu v sociálnom systéme. Organizácia sociálnych systémov podlieha taktiež identifikácii a pre ľudský svet je nevyhnutná, nakoľko pomáha nielen ukotviť pozíciu v spoločnosti, ale predovšetkým poznať jej možnosti z hľadiska seba ako sociálneho aktéra. Na jednej strane stojí senior pred pokorou a akceptovaním obmedzených možností spôsobených okolnosťami starnutia, na druhej strane stojí pred prehodnotením spôsobu, ako rozumie sám sebe. Sebadôvera a rozhodnutie prijať výzvy, pred ktorými stojí v procese starnutia a snaha aktívne sa zapojiť do života je spôsob, ktorý napomáha dôstojnému starnutiu a spokojnosti. Správne zvolená komunikácia zohrávajú v tejto etape života seniora jednu z foriem vhodnej pomoci, a to bez ohrozenia jeho integrity.

Korelácia aktívneho života so starostlivosťou o seba je odpoveďou na otázku, ktorú by si mal spravidla položiť každý jednotlivec v seniorskom veku – čo chcem a čo môžem urobiť pre seba a pre to, čo by mohlo byť zmysluplné pre úspešné starnutie, ktoré nie je duplikátom môjho predošlého života. Tieto otázky sú dôležité predovšetkým vo fáze zvažovania odchodu do dôchodku, aby sa predchádzalo možným rizikám sociálneho vylúčenia seniora.

Vzťahový rámec ľudského bytia nesprevádza len poznanie seba prostredníctvom poznania iných, ale je to aj schopnosť porozumieť týmto interakčným procesom a „ľudskému“ poriadku, ktorý ho sprevádza. Postupná strata vitálneho zmyslu pre aktívnu kooperáciu s prostredím je výrazom procesov „novej sebaidentifikácie“, ktorá smeruje k jadrú osobnosti a je spojená s prežívaním vlastného Ja, vedomím kontinuity svojho života, osobných vlastností a schopností reflexie vlastného správania v zmenených kontextoch individuálneho aj sociálneho prostredia. Sú to sprievodné procesy spojené s identifikáciou každého jednotlivca počas aktívneho života, zvlášť vo fáze starnutia, keď narastá náročnosť adaptácie individua na zmeny (vnútorné aj vonkajšie) a ich nedobrovoľné prijatie.

Senior sa spravidla stáva zajatcom minulých životných určení a ich sociálnych kon-

textov a novým skutočnostiam prestáva rozumieť, navyše ho aj okolie stále viac odsúva či „odpisuje“ (reálne aj subjektívne pocitovo) zo zorného poľa pozornosti – všetko bolo vykonané, spočítané, zvážené, zhodnotené a pod. Súčasťou integrity starnúcej osoby je jej intímne prostredie (inpersonal intimacy), ktoré je základom pre vnútorné vzťahy s ľuďmi a orientuje každého k tomu kam patrí (belonging to) alebo s kým vytvára tieto vzťahy (belonging with) Kasulis (2002, s. 37). Strata viery a istoty vo vlastnú identitu nie raz spôsobuje aj narušenie integrity seniora a vyúsťuje do jej krízy.

2 Procesy digitalizácie a svet seniora

Vo výsledkoch práce sa zameriame na procesy digitalizácie a svet seniora. Tlak zrýchľovania života je umocnený aj procesmi digitalizácie a využívaním jej technologických nástrojov v každodennom živote či formách starostlivosti, čo prináša zvýšené nároky na schopnosti vekovej adaptácie u starších, vrátane možných sociálnych či psychických porúch. Kto nie je dostatočne rýchly a nevie komunikovať prostredníctvom počítačovej techniky sa dostáva do znevýhodnených situácií, ktoré v prístupe k životným potrebám a aktivitám sú hodnotené ako neschopnosť či neobratnosť starších ľudí, a nie raz ich prostredie na základe toho aj infantilizuje. Dostavuje sa navyše pocit osamelosti, odcudzenia, straty dôvery vo vlastné sily a schopnosti zapojiť sa do „rýchleho“ života. Treba však dodať, že rýchle tempo života zasahuje súčasnú spoločnosť bez rozdielu veku, a tento sprievodný znak má závažné dôsledky aj pre jej hodnotovú hierarchiu (nie je čas na empatiu, medziľudskú solidaritu, spoluúčasť na riešení problému druhého, podporu a trpezlivosť „načúvať“ a pod.)

Vedomé vyrovnanie sa s reálnym časom súvisí s vlastnou sebareflexiou a so schopnosťou vidieť sa v zrkadle doby a vyžaduje si zvláštne porozumenie aj interpretáciu vo „vlastnej réžii“. Reflexia sociálnych pohybov a porozumenie určitej kontinuite a konzistencii naprieč časom je zásadným zdrojom jeho sociálnej identity. Čas pre seniora plynie už inak (pomalšie), nie je taký dlhý ako predtým a uplynulý čas (minulosť) spolu s udalosťami sa stávajú dôležitým médiom pre jeho život v prítomnosti.

Vstup procesov digitalizácie do života seniorov poskytuje sociálnu platformu, ktorá

umožňuje nový spôsob vzťahov a v zásade uľahčuje sociálne aktivity. Súčasne kreuje aj nové potreby na realizovanie nových interakčných praktík. Problematika integrácie seniorov do digitálnej kultúry si vyžaduje špecifickú pozornosť a kritickú reflexiu, ktorá nespočíva len v prehĺbení informačno - komunikačnej gramotnosti, ale má aj svoje závažné sociálne implikácie. „Žiť v starnutí“ znamená určitý kompromis medzi návratom k sebe a sprievodnými sociálnymi aspektami života. Do sveta seniora vstupuje aj zložitý nový „virtuálny svet“, ktorý má vplyv na jeho vnútorný svet, vstupuje do jeho vzťahov a mení sociálne prostredie, v ktorom žije. Napriek všetkému tento nový svet existuje v jeho vnútri a stáva sa jeho súčasťou. Sociálny rozmer virtuálnej reality mu na jednej strane poskytuje nové podoby pocitu slobody, možností presiahnuť reálnu skúsenosť, uvoľnenie z bežného života, odhaliť skryté svety, hovoriť s hocikým o čomkoľvek a kedykoľvek, cestovať a surfovať po celom svete, čo možno prijať ako možné benefity pre zmenu spôsobu života seniora. Na druhej strane mu hrozí riziko straty sebavedomia, dôvery a únik z reálneho sveta, strata reálnych vzťahov, kontaktov či možností komunikácie. K možným negatívnym aspektom možno zaradiť aj nebezpečenstvo cielenej manipulácie seniorov prostredníctvom digitálnej techniky (zneužívanie osobných dát, informačné hoaxy, nákupy prostredníctvom e-shopov či účasť na lotériách a hrách zaručujúcich falošné výhry, a iné finančné a ekonomické mylné informácie...).

Všeobecným znakom súčasnej doby bez rozdielu veku je nadšenie ľudí, ktorí sa stali aktívnymi užívateľmi sociálnych sietí. Podáva sa otázka aký vplyv majú internet a sociálne médiá na našu ľudskosť, pretože pri pohľade zvonku pôsobí digitálna interakcia chladne a neľudsky, a ako dodáva Zygmunt Bauman *„je príjemnejšie niekoho objat' a byť bližšie k ľuďom, od ktorých som ďaleko“* Bauman (2015, s. 173). Dá sa teda konštatovať, že vďaka sociálnym médiám máme síce k sebe bližšie, dokážeme prekonať vzdialenosti, urýchliť spojenie a komunikovať, ale zároveň si treba priznať, že sú to práve médiá, ktoré nás od seba odháňajú, od „teplá“ ľudských kontaktov. Je dôležité patriť do reálnej komunity, ktorá je založená na dodržiavaní určitých noriem a hodnôt blízkych pre seniora. Sociálnej sieti je v podstate jedno či

dodržiavate normy, pretože poskytuje ilúziu k spoločenskej zábave, a to bez záujmu o konkrétného človeka. Prítomnosť emocionalít je súčasťou skúsenosti človeka a existuje priamy vzťah medzi emocionalitou a schopnosťou rozhodovať sa Štefeček et al. (2011, s. 211), a to s ohľadom na vlastné morálne hodnoty.

Do popredia pozornosti týchto procesov sa teda dostávajú aj otázky osobnej identity ako „digitálnej identity“ (sociálno-technický rámec), virtualita vzťahov a podoby formálnej komunikácie (strata neverbálnej komunikácie), iluzorné väzby a absencia reciprocit. Vymedzenie vlastnej identity má svoju hodnotovú základňu v sociálnom systéme a je predpokladom pochopenia a porozumenia kreujúcim sa sociálnym súvislostiam. Pozitívne implikácie pre sociálnu identitu v procese integrácie seniora do prostredia digitálnej kultúry možno vnímať ako novú normatívu ako „úspešné starnutie“ (successful ageing) či aktívne starnutie (active ageing). Predstava využívania IKT podľa vlastných štandardov a záujmov má svoje sociálne benefity a digitálne praktiky si vyžadujú vlastné technické zručnosti i schopnosti, ktoré sú sprevádzané tenziou medzi tým „byť v obraze“ a pritom zostať verný svojím hodnotám.

Sociálne reakcie a socializačné procesy, ktoré sprevádzajú život seniora sú súčasťou jeho sveta a sú predpokladom jeho integrity. Virtuálna realita mu môže sprostredkovať iluzórnu predstavu spolupatričnosti ku komunite či priateľského vzťahu, ktoré môže mať závažné konzekvencie pre jeho život (negatívne aj pozitívne). Chýba morálny/reálny základ záväzku k iným či s inými, ktorý spravidla zabraňuje jeho izolácii, egoizmu, samote či iným formám subjektivismu v nazeraní na život okolo seba a posilňuje jeho integritu (sociálnu aj kultúrnu).

Sila technológií v súčasnosti akceleruje celú spoločnosť, prirodzene vstupuje aj do každodenného života seniorov a tento proces má podporiť udržateľnosť kvality ich života. Úsilie vyrovnať sa s kultom zrýchlenia života kladie zvýšené nároky na rovnováhu a rytmus života seniora, ktorému hrozí riziko, že sa stane objektom manipulácie. Ochrana identity (digitálnej) je závažný personálny problém, ktorý mení úroveň hodnotenia aj sebahodnotenia i hierarchiu jeho hodnôt - žiť podľa predstáv iných. Je dôležité uvedomiť si

možnosti ohrozenia ľudskej dôstojnosti prostredníctvom možnosti zneužitia dát (osobných údajov), ktoré nás určitým spôsobom definujú. Technológie majú totiž tendenciu formovať, opravovať, korigovať a vytvárajú otvorený priestor pre komunikáciu, ktorá môže byť aj dehumanizujúca. Vymazávajú sa hranice, ktoré kedysi oddeľovali svet súkromný od sveta verejného, spoločenský život online vytvára priestor na odhalenie intímnych detailov zo svojho života ako súčastí verejnej komunikácie. Celá spoločenská realita sa re-konstruuje mediálne a má „sklon k manipulácii a agitácii. Programom sa však stalo spojenie informácií a zábavy“ Huber (2013, s. 114).

Poznanie limitov ohrozenia súkromia sa opiera nielen o rozvíjanie gramotnosti, ale vyžaduje si aj aktívne praktiky sociálnych inštitúcií v rámci systému sociálnej starostlivosti. Tento proces digitalizácie života (každodenného, administratívneho, servisu, kultúry a rôznych on-line prístupov) je determinovaný úrovňou systému sociálnej starostlivosti (welfare system), avšak v národných (slovenských) podmienkach ho spravidla možno považovať za ťažkopádny proces (dostupnosť PC, edukácia, možnosti participácie – asistenčné technológie, roboty terapeutické, zdravotné technické pomôcky a pod.)

ZÁVER

Po vzore vyspelých krajín (*Nordic system*, *japonský* či *fínsky model*, a iné) je podpora technológií a digitalizácie súčasťou štandardizácie integrovaného systému sociálnej starostlivosti. Ide o rôzne programy a modely starostlivosti, ktoré súvisia s programom umelej inteligencie a robotiky vo sfére zdravotnej aj sociálnej starostlivosti. To si vyžaduje silnú systémovú sociálnu politiku, ktorá prispieva k podpore a harmonizácii života seniorov. Model vhodnej či dobrej sociálnej starostlivosti sa dotýka nielen jej postupov či procedúr, ale závisí hlavne predovšetkým aj na aktérovi (sociálnom pracovníkovi), jeho kompetenciách a spôsobilosti intervenovať v prospech seniora (client-centered care). Základnou hodnotou sprevádzajúcou i reprezentujúcou sociálnu prax je humánnosť, ktorá má svoju normatívnu dimenziu a obsahuje „*pochopenie hodnoty človeka pre človeka*“ Višňovský (2020, s. 89), a to v sociálnom aj etickom zmysle. Súčasne to možno

vnímať aj ako aktuálnu výzvu v rámci systému sociálnej starostlivosti ako súčasti vyspelosti a étosu spoločenského poriadku vovztahu k starnúcej generácii. Zvláštnosti sociálneho poznania si vyžadujú aj nárast významu a rozvoj sociálnej teórie podporovanej adekvátnym empirickým výskumom. Úlohou sociálnej teórie je porozumieť tomuto sociálnemu svetu vrátane jeho udalostí, ktoré sú výrazom projekcie aktérov a vzťahujú sa k ich cieľom, túžbam či prianiam, majú svoj význam, zmysel aj dôležitosť v živote každého, ako sociálneho pracovníka, tak aj seniora. Odkrývajú možnosti a súvislosti porozumieť svetu nových sociálnych významov a „novým“ udalostiam, ktoré sú súčasťou projekcie života spoločnosti, vrátane takých fenoménov akým je proces jeho digitalizácie.

Zoznam bibliografických odkazov

BAUMAN, Zygmunt, 2015. Tohle není deník. Praha: *In: Academia*. ISBN 978-80-200-2390-2

DIGITÁLNA EURÓPA – digitálna spoločnosť 2021. [online] [cit. 2022-11-22].

Dostupné z:

<https://epale.ec.europa.eu/sk/blog/digitalna-europa-digitalna-spolocnost>

HUBER, Wolfgang, 2013. *Etika. Základní otázky života*. Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-642-0.

KASULIS, Thomas. P., 2002. *Intimacy or Integrity. Philosophy and cultural difference*. Honolulu: University of Hawaii press. ISBN 80-8248-2476-8

KELLER, Jan, 2019. *Společnost věčného mládí*. Praha: Sociologické nakladatelství Slon. ISBN 978-807419-286-9

RITSATAKIS, Anna, 2008. *Demystification the myth of ageing*. Copenhagen: WHO Europe. Regional Office. ISBN 978-9289-04-28-26

ŠTEFEČEK, Ján, BRAVENÁ, Noemi a MÁHRİK Tibor, 2011. *Etické mosty: Interdisciplinární pohled do etických výzev současnosti v oblasti filozofie, teologie a technologie*. Ontario: Trinity College, University of Toronto. ISBN 978-0-9809365-6-8.

VIŠŇOVSKÝ, Emil, 2020. *Spytovanie sa na človeka*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-5006-8.

Kontaktné údaje

prof. PhDr. Viera BILASOVÁ, CSc.,

Inštitút etiky a bioetiky

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove,

email: viera.bilasova@unipo.sk